
**Οικονομικές πτυχές των ελληνικών ένοπλων
αντιστασιακών οργανώσεων
στην περίοδο της Κατοχής, 1941 - 1944**

Του Γιώργου Μαργαρίτη

Στις αναμνήσεις και στις μαρτυρίες των παλαιών αντιστασιακών, μαχητών στις ένοπλες μονάδες της ελληνικής αντίστασης, ο χρόνος της δράσης μοιάζει να χωρίζεται σε δύο μεγάλες ενότητες. Από την μία πλευρά οι περίοδοι των ελλείψεων, της εξαθλίωσης, της πείνας, όπου η εξεύρεση τροφής παρουσιάζεται ως μοναδική – ή περίπου – φροντίδα και δραστηριότητα των ανταρτών. Από την άλλη πλευρά, σε άλλα χρονικά διαστήματα της δράσης τους, το ζήτημα του ανεφοδιασμού και της διατροφής ξεχνιέται εντελώς, παραλείπεται, τους είναι αδιάφορο. Προφανώς, επειδή στην δεύτερη περίπτωση οι λύσεις του προβλήματος ήταν απλές.

Αυτές οι διαφορές στις εμπειρίες και στις αφηγήσεις δεν εξαρτώνται μόνο από την χρονική στιγμή αλλά και από τον τόπο της δράσης. Η περίοδος της αφθονίας για τους αντάρτες της Εύβοιας, για παράδειγμα, δεν αντιστοιχεί υποχρεωτικά με την ανάλογή της στην Δυτική Μακεδονία, ούτε στον χρόνο, ούτε και στο περιεχόμενο της λέξης «αφθονία». Όλες αυτές οι διακυμάνσεις, οι αντιφάσεις, οι επιμονές και οι παραλείψεις στην μνήμη των παλαιών, μας θυμίζουν ότι ο ένοπλος αγώνας, η ενεργή και μαχητική Αντίσταση, στηρίχθηκαν πάνω σ' ένα πεδίο οικονομικών δραστηριοτήτων, πεδίο που πολύ απείχε από του να μείνει αναλλοίωτο στην εξεταζόμενη περίοδο. Οι δε μεταβολές του είχαν άμεσο αντίκτυπο στις δραστηριότητες, στις δυνατότητες, στην μαχητικότητα την ίδια των ανταρτικών μονάδων.

Η ένοπλη αντίσταση στην Ελλάδα δεν ήταν άμεση συνέχεια των πολεμικών επιχειρήσεων, όπως συνέβη στις γειτονικές Γιουγκοσλαβία και Αλβανία. Μετά από μια σχετικά μεγάλη περίοδο κυοφορίας, το αντάρτικο εμφανίστηκε μόλις το καλοκαίρι του 1942, περισσότερο από ένα χρόνο μετά την κατάληψη της

χώρας, σε πρωτόγονη ακόμα μορφή. Γνώρισε όμως μια ραγδαία ανάπτυξη την άνοιξη του επόμενου χρόνου, του 1943, και το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου αποτελούσε πλέον μία δύναμη, ικανή όχι μόνο να παρενοχλήσει τον κατακτητή αλλά και να διεκδικήσει την πολιτική εξουσία στην χώρα, να υποκαταστήσει με τις αντιστασιακές οργανώσεις τις κρατικές λειτουργίες, τον κρατικό μηχανισμό. Με περισσότερους από 40.000 ενόπλους, το αντάρτικο στηριζόταν σε ισχυρούς πολιτικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς και διαχειριζόταν ένα πολύ σημαντικό τμήμα της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα. Το σημείο αναφοράς αυτής της δραστηριότητας βρισκόταν στον ορεινό χώρο.

Οικονομία των ορεινών περιοχών – Οικονομία της Αντίστασης

Πριν ακόμα οι αντιστασιακές οργανώσεις κυριαρχήσουν στα ορεινά και στην έξω από τις πόλεις χώρα, άνθισαν εκεί πολυάριθμες ένοπλες ομάδες που η συγκυρία ανέδειξε. Δεν πρόκειται βεβαίως για τις ομάδες των «καταδιωκομένων» από τις αρχές κατοχής – κομμουνιστών στη πλειοψηφία τους – που τους συντηρούσαν ισχνές κομματικές οργανώσεις ή οικογενειακοί δεσμοί. Πρόκειται για την εκρηκτική επανεμφάνιση της ληστείας που έσπευσε να καλύψει όσα κενά δημιουργήθηκαν από την κρίση των κρατικών μηχανισμών και του κρατικού εν γένει κύρους, αλλά και από την ευρύτατη αναδιάρθρωση των προπολεμικών οικονομικών ιστών.

Η ληστεία στηρίχθηκε ουσιαστικά στην μετατόπιση των δρόμων του εμπορίου και των συναλλαγών, στην κατάρρευση των «επίσημων» δικτύων. Ας σταθούμε λίγο στο φαινόμενο που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα καθώς, όπως θα δούμε, στηρίξε εκτός από τους ένοπλους ληστές στην πρώτη αυτή φάση, τους αντάρτες σε μια δεύτερη. Με την έναρξη της κατοχής, η συνολική ανεπάρκεια της παραγωγής τροφίμων στην χώρα αλλά και η καταστροφή των μεταφορικών μέσων και των συγκοινωνιών – που οφειλόταν τόσο στην καταστροφή ή κατάσχεση του τροχαίου υλικού στην πολεμική περίοδο όσο και στην εξαφάνιση των καυσίμων – προκάλεσε την εξαφάνιση του παραδοσιακού

εμπορίου και την υποκατάστασή του είτε από πλέγματα συναλλαγών είδος με είδος, είτε από το πολύπτυχο φαινόμενο που συνοπτικά ονομάστηκε «μαύρη αγορά». Η εξάπλωση των μηχανισμών της «ανεπίσημης» δραστηριότητας ενισχύθηκε και από τα συστήματα που η κατοχική κυβέρνηση και οι αρχές κατοχής θέλησαν να εφαρμόσουν για να ελέγξουν και να διαχειριστούν την όποια αγροτική παραγωγή. Η υποχρεωτική παράδοση των αγροτικών προϊόντων στην «συγκέντρωση» έναντι διοικητικά καθοριζόμενου αντιτίμου σε χρήμα, συνάντησε την καθολική εχθρότητα των παραγωγών. Πραγματικά, όχι μόνο οι επίσημες τιμές ήταν σημαντικά κατώτερες από αυτές που η απ' ευθείας συναλλαγή με τους πεινασμένους αστούς τους εξασφάλιζε, αλλά και η σε χαρτονόμισμα πληρωμή ελάχιστα σήμαινε σε μία κοινωνία χωρίς αγορά ή καλύτερα, σε μία αγορά χωρίς βιομηχανικά προϊόντα.

Η «μαύρη αγορά» και η «είδος με είδος» συναλλαγή προϋπέθεταν την μετακίνηση μεγάλων ποσοτήτων αγαθών κάθε είδους έξω και μακριά από τις «επίσημες», τις ελεγχόμενες από το κράτος και τις δυνάμεις κατοχής διαδρομές και διόδους. μεταφορά αγαθών που, ιδιαίτερα με τα πενιχρά μεταφορικά μέσα του καιρού, σήμαινε επίσης και μετακίνηση ανθρώπων. Πλήθους ανθρώπων σε αποστάσεις σημαντικές και σε περιοχές δύσβατες. Ανάμεσα στις πόλεις και στην ύπαιθρο, ανάμεσα στα ορεινά και στα πεδινά, ανάμεσα στις ζώνες ελαιοκαλλιέργειας και στις ζώνες σιτοπαραγωγής, αναπτύχθηκαν σημαντικοί οδοί εμπορίου. Μονοπάτια και περάσματα, πόροι ποταμών, γεφύρια και διάσελα βουνών, αξιοποιήθηκαν στο έπακρο, ιδιαίτερα στις πιο απρόσιτες περιοχές καθώς όλη αυτή η κίνηση έπρεπε να βρίσκεται μακριά από τους όποιους σταθμούς ελέγχου. Είναι εύκολα εξηγήσιμο λοιπόν το γιατί κατά μήκος αυτών των διαδρομών άνθισε η ληστεία χωρίς το χέρι του νόμου να μπορεί έστω και να την πλησιάσει.

Η διεκδίκηση και η προστασία των διακινουμένων στους νέους δρόμους αγαθών ήταν στην βάση των πρώτων ένοπλων πρωτοβουλιών στον ελληνικό χώρο. Από την πλευρά αυτή, η χώρα διαφέρει τόσο από τις υπόλοιπες βαλκανικές περιπτώσεις,

όπου η λιποταξία ή οι εθνικιστικές διαμάχες – έστω και συνοδευόμενες από πρακτικές ληστείας – αποτέλεσαν την θρυαλλίδα των ένοπλων πρωτοβουλιών, όσο και από δυτικοευρωπαϊκές περιπτώσεις, όπου η συμμαχική δραστηριότητα ή η επιστράτευση εργατών για τα γερμανικά εργοστάσια, έφεραν παραπλήσια αποτελέσματα. Εκείνο που αξίζει να κρατήσουμε εδώ είναι ότι στην περίπτωση μας η εμφάνιση ένοπλης δραστηριότητας στα βουνά είχε έναν, έστω και ιδιόμορφο, οικονομικό παρονομαστή. Συνόδευε τις μεταβολές στην διακίνηση των αγαθών.

Από το καλοκαίρι του 1942, μία σειρά αλλαγών, οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών, οδήγησαν τις καταστάσεις και τα συστήματα αυτά σ' ένα είδος ωρίμανσης και προκάλεσαν τη μετατροπή της αρχικής ένοπλης δραστηριότητας στην ύπαιθρο και στα ορεινά σε οργανωμένη ένοπλη αντίσταση. Πρώτον, οι μεγάλες πόλεις, το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας κυρίως, έπαψαν να εξαρτιώνται αποκλειστικά από το, ανεπαρκές εξάλλου, προϊόν της ελληνικής υπαίθρου. Οι μεθοδικές αποστολές τροφίμων από το εξωτερικό μέσω του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και των ουδέτερων κρατών, εξασφάλισαν ένα σταθερό υπόβαθρο επισιτισμού που μείωσε την εξάρτηση των αστικών περιοχών από τον αγροτικό τους περίγυρο. Αυτό από την μία πλευρά σήμαινε υποβάθμιση της θέσης των παραγωγών μέσα στις οικονομικές και κοινωνικές ισορροπίες της χώρας ενώ, από την άλλη πλευρά έλυνε τα χέρια των κατοχικών και κυβερνητικών αρχών. Οι τελευταίες, καθώς δεν είχαν πλέον να αντιμετωπίσουν επισιτιστικά αδιέξοδα και καθώς μπορούσαν πλέον να στηρίζονται σ' έναν εξασφαλισμένο αστικό χώρο, θέλησαν να εξαπλώσουν τις νέες τους δυνατότητες προς την κατεύθυνση του ελέγχου, οικονομικού και πολιτικού, του αγροτικού χώρου. Να πετύχουν στην ουσία την ένταξη της αγροτικής παραγωγής σε κεντρικά ελεγχόμενα κανάλια.

Χωρίς να θέλουμε να επεκταθούμε περισσότερο στις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι από το καλοκαίρι και το φθινόπωρο τους 1942 περίπου, άρχισε μια διαμάχη ανάμεσα στις κεντρικές αρχές και στον αναβαθμισμένο στις συνθήκες του 1941-1942 αγροτικό χώρο, με αντικείμενο

τον έλεγχο της παραγωγής και την γενικώτερη υποταγή των αγροτών στο κατοχικό καθεστώς. Η εξέλιξη αυτή μεταφραζόταν όχι μόνο με νέα πιο αποτελεσματικά συστήματα απόσπασης του αγροτικού προϊόντος από τους παραγωγούς, την επαναφορά της δεκάτης και την θέσπιση του παρακρατήματος, αλλά και από την ένταση των διοικητικών, νομικών και κατασταλτικών σε τελευταία ανάλυση πλαισίων. Χωροφυλακή, στρατός κατοχής, έδειξαν από τις πρώτες κιόλας καλοκαιρινές μέρες του 1942 μια έντονη δραστηριότητα που, σε τελευταία ανάλυση, είχε προφανείς οικονομικούς στόχους. Επιπλέον, στις πιο κρίσιμες διαδρομές των ορεινών «παράλληλων» συναλλαγών παρουσιάστηκαν νέα προβλήματα, όπως η κινητοποίηση των Βλάχων Λεγεωναρίων στις γύρω από τον Θεσσαλικό κάμπο περιοχές.

Για τους παραγωγούς η διπλή πίεση του καλοκαιριού του 1942, η γενικευμένη αναρχία, από την μία πλευρά και από την μεριά των επίσημων αρχών από την άλλη, οδήγησε, μαζί με την αίσθηση της ακύρωσης των συνθηκών και των κατακτημένων θέσεων του 1941-1942, στην απόγνωση και ακόμα περισσότερο στην επιλογή και στην υιοθέτηση ριζοσπαστικών λύσεων. Η εμφάνιση του αντάρτικου εντάχθηκε σ' ένα τέτοιο γενικό κλίμα.

Πραγματικά, από το καλοκαίρι του 1942 και ολοένα πιο έντονα όσο η διαμάχη για τον έλεγχο της αγροτικής παραγωγής εντεινόταν, προέκυπτε πειστικά η ανάγκη οργάνωσης των συστημάτων των «παράλληλων» συναλλαγών. Προστασία δηλαδή των διαδρομών τους, θέσπιση κανόνων και θεσμών στα πλαίσια των οποίων οι ανταλλαγές θα μπορούσαν εγγυημένα να κινηθούν, επέκταση στον γεωγραφικό χώρο των τοπικών μηχανισμών που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είχαν - στους πιο εύκολους καιρούς - εξυπηρετήσει τις όποιες ανάγκες και λειτουργίες. Η ανάγκη θεσμικού πλαισίου για την παράλληλη οικονομία αν και προφανώς θα μείωνε την αποδοτικότητά της, θα την μετέτρεπε σε μία «λευκή» - προστατευόμενη από μηχανισμούς - δραστηριότητα και θα σταματούσε τις πολυάριθμες αυθαιρεσίες που συνόδευαν τον υπόγειο, «μαύρο», χαρακτήρα της. Με άλλα λόγια το σύστημα των ανεπίσημων συναλλαγών έπρεπε ν' αποκτήσει πολιτική διάσταση, να μορφοποιήσει

τα δικά του ψήγματα εξουσίας, να οργανώσει την κοινωνία μέσα στην οποία και για την οποία λειτουργούσε, ώστε να μπορέσει να αντισταθεί στην κρατούσα κατοχική πραγματικότητα. Ο λόγος ύπαρξης των πρώτων ένοπλων ομάδων της ελληνικής αντίστασης είχε ακριβώς ως στόχο την ομαλοποίηση και την πολιτική στήριξη αυτών των καινοφανών διαδρομών μη ελεγχόμενου πλούτου.

Φυσικά το πάντρεμα των αναγκών της κοινωνίας με τα υπάρχοντα οργανωτικά σχήματα και προτάσεις, ούτε αυτόματα έγινε, ούτε και ήταν μια εύκολη υπόθεση. Υπήρχαν στην ουσία δύο δυνατότητες ένοπλης, «κρατικής» οργάνωσης της υπαίθρου, η μία με οργανωτικό άξονα τον παλαιό μηχανισμό του στρατού με τροφοδότη και νομιμοποιητικό στήριγμα τους Άγγλους και η άλλη με άξονα τον ανατρεπτικό μηχανισμό του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Η υπεροχή του δεύτερου σε σχέση με τον πρώτο ήταν προφανής. Η προπολεμική σχέση του με τον κρατικό μηχανισμό, σχέση πολέμου, του έδινε πλούσια ανατρεπτική εμπειρία, μεγάλη άνεση στην «υπόγεια» κίνηση και μηχανισμούς - οργανώσεις - που εστω και στοιχειωδώς μπορούσαν να στηρίξουν οικονομικές, στρατιωτικές και πολιτικές πρωτοβουλίες.

Η οικονομική διάσταση των πρώτων ένοπλων αντιστασιακών πρωτοβουλιών.

Όπως θα μπορούσαμε να το περιμένουμε μετά από την παραπάνω σύντομη εισαγωγή στις τότε συνθήκες, η ένοπλη αντίσταση ξεκίνησε μέσα σε γόνιμες κοινωνικές και οικονομικές διεργασίες και δεν στρεφόταν μονοσήμαντα ενάντια στους ξένους στρατούς κατοχής. Στην πρώτη φάση μάλιστα της ανάπτυξης και της δραστηριότητάς της, η σύγκρουση με τους κατακτητές είχε μάλλον δευτερεύοντα χαρακτήρα. Τρεις ήταν οι σημαντικοί ανθρώπινοι στόχοι στα πρώτα αυτά βήματα του αντάρτικου. Οι ληστές στα ορεινά και στην ύπαιθρο, οι Έλληνες συνεργάτες του κατακτητή και οι άνδρες της Ελληνικής Χωροφυλακής.

Όσον αφορά τους ληστές, ο στόχος ήταν προφανής. Το

αντάρτικο για να επιβιώσει έπρεπε κατ' αρχήν να είναι αποδοτικό, χρήσιμο, στην γύρω οικονομία, έπρεπε δηλαδή να την προστατεύσει επιβάλλοντας κανόνες στα εκτός - επίσημου - νόμου κανάλια της. Επιπλέον, δεν ήταν δυνατόν να μοιράζεται το αναγκαίο για την δική του επιβίωση παραγωγικό πλεόνασμα, την αναγκαία για την δική του κυριαρχία εξουσία με τις ληστρικές συμμορίες. Ο εξοβελισμός της Χωροφυλακής από τον αγροτικό χώρο στόχευε στην εξουδετέρωση του δεύτερου και πολύ πιο σημαντικού διεκδικητή της γεωργικής παραγωγής. Του επίσημου δηλαδή κράτους και των οργάνων του που από το καλοκαίρι του 1942, με άξονα την σε είδος φορολογία, την δεκάτη και το παρακράτημα, προσπαθούσαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους μεγάλο μέρος της γεωργικής παραγωγής. Για ν' ασκήσουν φυσικά την πολιτική τους με άξονα και παρονομαστή τον πλούτο αυτό.

Ο αγώνας ενάντια στους δύο αυτούς παράγοντες έγινε σχεδόν αναίμακτα. Η χωροφυλακή αφοπλίστηκε, περιορίστηκε ή προσχώρησε στους αντάρτες όπως και ένα μεγάλο μέρος των φυγόδικων και των ληστών. Πέρα από τις ειδικές περιστάσεις των ημερών, η άνεση με την οποία οι αντάρτες πέτυχαν του προκαταρκτικούς αυτούς στόχους τους, δεν μπορεί παρά να οφείλεται στην υλική τους ανωτερότητα. Στην οικονομική τους εμβέλεια, θα ήταν πιο ακριβές. Στην πράξη, η τελευταία είχε τις ρίζες της σε δύο παράγοντες. Ο πρώτος ήταν το έστω και στοιχειώδες, στα πρώτα εκείνα βήματα, δίκτυο των «οργανώσεων» των σκόρπιων μελών και συμπαθούντων του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Αν και παρούσες σε λίγα σχετικά χωριά, οι οργανώσεις αυτές είχαν το πλεονέκτημα της εμπειρίας και της ακτινωτής διάθρωσής τους με άξονα τις πόλεις. Μπορούσαν δηλαδή να επωφεληθούν στο έπακρο από την μαζική ανθρώπινη κινητικότητα - συχνά και των οικονομικών της παρονομαστών - που όριζε, σ' εκείνες τις μέρες την σχέση των αστών με τους αγρότες.

Ο δεύτερος παράγοντας ήταν οι εισοδοί στα χωριά και η πρόκληση της «επανάστασης» στις μικρές τους κοινωνίες. Πέρα από τα τελετουργικά, τις παρελάσεις, τους λόγους και τις

σημαίες, οι επαναστάσεις αυτές είχαν και οικονομικές παραμέτρους. Επρόκειτο βεβαίως για την εξάπλωση και την ανάπτυξη των οργανώσεων, άρα και των εισφορών τους. Κυρίως όμως επρόκειτο για κάτι πολύ πιο σημαντικό: την υποκατάσταση των οικονομικών δραστηριοτήτων του επισήμου κράτους στις απόμακρες αυτές ενότητες. Το πρώτο σκέλος αυτής της υποκατάστασης ήταν η κατάσχεση από τους αντάρτες του συγκεντρωμένου στις κρατικές αποθήκες καρπού. Ο καρπός αυτός, προϊόν της σε είδος φορολογίας της δεκάτης και του παρακρατήματος, έδωσε, στις ισχνές και πεινασμένες πρώτες ανταρτικές ομάδες τα μέσα να θρέψουν τους εαυτούς τους αλλά και πλήθος νέων εθελοντών καθώς επίσης και τα μέσα να ασκήσουν πολιτική: Να μοιράσουν τον καρπό στους φτωχότερους αγρότες ή στους δυσαρεστημένους παραγωγούς του, να εισέλθουν στα κυκλώματα των σε είδος ανταλλαγών ως πολύ σημαντικοί εταίροι, κ.λπ. κ.λπ. Προφανώς οι χωροφύλακες – των οποίων καθήκον ήταν η επίβλεψη της συγκέντρωσης και της προώθησης του καρπού προς τα κέντρα εξουσίας, προς τις πόλεις – δεν μπορούσαν να τον χρησιμοποιήσουν για τις δικές τους προσπάθειες καθυστόταξης της υπαίθρου και έτσι παρουσιάζονταν στην παλαιότερα γυμνοί, απείρως φτωχότεροι σε μέσα από τους αντάρτες αντιπάλους τους. Άνιση δηλαδή αναμέτρηση.

Από την άλλη μεριά ο με τον τρόπο αυτό συγκεντρωμένος πλούτος ήταν άπειρες φορές πιο σημαντικός από εκείνον που οι επιθέσεις και οι εκβιασμοί των ληστών μπορούσαν να αποδώσουν. Έστω κι αν δεν υπολογίσουμε το άνισο κόστος πρόσκτησης του πλούτου αυτού. Το γεγονός δηλαδή ότι ήταν πολύ πιο δύσκολο και επικίνδυνο το να ληστεύει κανείς από το να υποκαθιστά ή να καταλύει τις ανυπόληπτες και μισητές τοπικές κρατικές αρχές. Η ανταρτική δηλαδή υλική ανωτερότητα ήταν και στην περίπτωση αυτή συντριπτική.

Για τους Έλληνες συνεργάτες του κατακτητή, η οικονομική τους λειτουργία δεν είναι ίσως τόσο εμφανής. Θα ήταν απαραίτητο να πλησιάσουμε αυτήν την τόσο αφηρημένη έννοια του «συνεργάτη». Το είδος, άρχισε να αναπτύσσεται στην ύπαιθρο από την άνοιξη κυρίως του 1942 όταν οι εκκαθαριστικές επιχει-

ρήσεις των Ιταλών άρχισαν να παίρνουν διαστάσεις. Επρόκειτο στην ουσία για την προσπάθεια επανεγκατάστασης του ελέγχου των δυνάμεων κατοχής, σε περιοχές που, στην γεμάτη πανικό και αμηχανία περίοδο της επισιτιστικής κρίσης, είχαν έντονα αυτοσχεδιάσει και περίπου αυτονομηθεί. Άξονας αυτών των επιχειρήσεων, πρόσχημά τους αν προτιμάτε, ήταν η ανεύρεση κρυμμένων όπλων και κρυμμένων τροφίμων. Η ανεύρεση και απόσπαση των δευτέρων ειδικά, στην οποία ενεργά μετείχαν οι συνεργάτες των κατακτητών, είχε μία σαφή οικονομική διάσταση η οποία γινόταν ακόμα πιο σημαντική και σύνθετη στις τότε συνθήκες.

Ο ιταλικός στρατός κατοχής βρισκόταν, στα 1942 ιδιαίτερα, σε δεινή, από πλευράς εφοδιασμού και επισιτισμού, θέση. Η χρόνια έλλειψη καυσίμων και μεταφορικών μέσων, η απελπισμένη εμπλοκή στις ρωσικές πεδιάδες, στις αφρικανικές ερήμους ή στις γιουγκοσλαβικές διαμάχες, τα άλυτα προβλήματα της παραγωγής στην μητρόπολη, άφηναν ελάχιστα περισεύματα για τις πλούσια γαρνιρισμένες σε ανθρώπινο υλικό μονάδες κατοχής της Ελλάδας. Οι ευαίσθητες επισιτιστικές ισορροπίες του ελληνικού χώρου, που τόσο τραγικά ανατράπησαν τον πρώτο χειμώνα της κατοχής, εμπόδισαν την ιταλική διοίκηση από του να εγκαταστήσει ένα επαρκές επίσημο σύστημα διατροφής των ανδρών της από τους «επιτόπιους πόρους». Έτσι, ο ιταλικός στρατός κατοχής στήριξε την διατροφή του στις ανεπαρκείς εισαγωγές τροφίμων και κινήθηκε στα όρια του υποσιτισμού, κάτι που ούτε οι «λαχανόκηποι του στρατιώτη» μπόρεσαν να αποτρέψουν.

Όλα αυτά σήμαιναν την ύπαρξη ισχυρών πιέσεων στο εσωτερικό του ιταλικού στρατεύματος για την «ανεπίσημη» συμμετοχή στις τοπικές οικονομικές λειτουργίες, για συμμετοχή στην παράλληλη, στην «μαύρη αγορά» και στα πλέγματα των ανταλλαγών. Η ανεύρεση και η αρπαγή τροφίμων κατά την διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του 1942, είχε μεν ως νομικό έρεισμα την ανεύρεση των όσων οι αγρότες απέκρυπταν από τις αρχές και από την σε είδος επαχθή φορολογία, ως παρανομαστή δε την χρησιμοποίηση των ποσοτήτων αυτών ως αρχικό

κεφάλαιο για τις παράλληλες οικονομικές δραστηριότητες των κατακτητών. Όχι μόνο για την κατανάλωσή τους δηλαδή από τους υποσιτιζόμενους «κυριάρχους», αλλά και για την διαμέσου των τροφίμων αυτών είσοδό τους στην «παράλληλη» αγορά, την βασισμένη στις ανταλλαγές «είδος με είδος», την ξένη προς τις επίσημες προθέσεις και ελέγχους.

Στις συνθήκες αυτές, ο ρόλος των Ελλήνων «συνεργατών» των στρατευμάτων κατοχής πλησίαζε περισσότερο εκείνον του μεσάζοντα. Μεσάζοντα ανάμεσα στις ιταλικές προθέσεις συμμετοχής στην παράλληλη οικονομία και στα πλέγματα της τελευταίας. Οι υπηρεσίες που παρείχαν στους κατακτητές δεν περιορίζονταν στον τομέα της αναζήτησης και της ανακάλυψης των κρυμμένων αγαθών, αλλά επεκτεινότουσαν και στην περαιτέρω «αξιοποίηση» των αγαθών αυτών. Ο κίνδυνος που αντιπροσώπευαν αυτοί οι «δεσμοί», αυτοί οι δίοδοι, ήταν προφανής και οι πρώτοι αντάρτες επένδυσαν στην καταστροφή τους κόπους, κινδύνους και προσπάθειες. Η επιτυχία τους απέτρεψε την είσοδο των κατακτητών στην παράλληλη οικονομία, στις «μαύρες» ανταλλαγές και συναλλαγές της υπαίθρου. Τα μέλη των στρατευμάτων κατοχής περιορίστηκαν, μέσα από τις προσπάθειες αυτές, είτε στην μεγάλης διάστασης μαύρη αγορά με επίκεντρο τις πόλεις – αξιοποιώντας τα μέσα μεταφοράς που διέθεταν – είτε σε δραστηριότητα με άξονα στρατιωτικά είδη ή τρόφιμα της επιμελητείας τους ή της διεθνούς βοήθειας.

Τροφοδοσία ομάδων ή στρατιωτική επιμελητεία.

Η επιβίωση των πρώτων ανταρτικών ομάδων, το καλοκαίρι, το φθινόπωρο του 1942 και – σε μερικές περιοχές – την άνοιξη του 1943, ήταν ιδιαίτερα εύθραυστη. Οι περισσότερες από αυτές πέρασαν μια μικρή ή μεγάλη περίοδο πείνας και στερήσεων πριν μπορέσουν να στηριχθούν σε μηχανισμούς – οικονομικούς και παραγωγικούς – σταθερούς και αποδοτικούς, περίπου θεσμικούς, θα λέγαμε. Σ' αυτήν ιδιαίτερα την φάση αξιοποιήθηκαν σε πολλές περιοχές οι παράλληλες δυνατότητες που η ελληνική ύπαιθρος πρόσφερε στους αντάρτες. Δύο από

αυτές τις δυνατότητες στις οποίες αξίζει να σταματήσουμε είναι τα μοναστήρια, η παραγωγική τους μηχανή και οι αποθήκες τους, καθώς και τα κρατικά αγροκτήματα ή οι αγροτικές σχολές.

Για τα πρώτα, η σημασία τους είναι προφανής – ανάγεται, θα λέγαμε, στις παλαιότερες παραδόσεις. Ο ΕΛΑΣ του Πωγωνίου, στην Ήπειρο, για παράδειγμα, δύσκολα θα μπορούσε να ανδρωθεί χωρίς τις – «αχάριστες» κατά τον μητροπολίτη Σπυρίδωνα – εφόδους των ανταρτών στα κελλάρια του. Οι Γεωργικές Σχολές από την άλλη είχαν πολλαπλασιαστεί στα χρόνια του Μεταξά, στα πλαίσια της εκστρατείας για επισιτιστική αυτάρκεια της χώρας. Στο σύνολό τους, εκτός από διδακτικά ιδρύματα ήταν και θαυμάσιες παραγωγικές μονάδες. Οι δυνατότητές τους αυτές και ο καρπός των αποθηκών τους αποτέλεσαν σε πολλές περιπτώσεις το πρώτο κεφάλαιο των ένοπλων ομάδων της Αντίστασης ή την αναγκαία προϋπόθεση για την μετατροπή των πεινασμένων ομάδων σε τακτικά εφοδιαζόμενο – τουλάχιστον σε τρόφιμα - στρατό.

Για να φτάσει ο ΕΛΑΣ στο τελευταίο σημείο, χρειάστηκαν πολλές αλλαγές στην οργάνωση και στην κατανομή της αγροτικής οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Φυσικά η ολοένα και πιο τολμηρή απόκτηση δημόσιων αγαθών από το αντιστασιακό κίνημα μετέβαλε τις σχέσεις εξουσίας. Εκείνος που αποκτούσε καρπό και πλούτο, αποκτούσε και νόμισμα συναλλαγής. Μπορούσε δηλαδή να επεμβαίνει στην αγορά, να αγοράζει υπηρεσίες, να ενισχύει, να ανταλλάσσει. Όσο περισσότερα είχε να ρίξει στην οικονομική συναλλαγή τόσο διεύρυνε το κύρος του ως φορέα εξουσίας. Αυτό ακριβώς συνέβη με τις πολιτικές οργανώσεις του ΕΑΜ που βρέθηκαν στις κυρίαρχες θέσεις της τοπικής αγροτικής ιεραρχίας από δρόμους πολύ πιο σίγουρους και σταθερούς από εκείνους που μόνες οι ένοπλες ομάδες θα μπορούσαν να τους εξασφαλίσουν.

Αργότερα, ο ακριβής χρονολογικός προσδιορισμός διαφέρει από περιοχή σε περιοχή, η σε μεγάλο βαθμό θεσμοποιημένη και παγιωμένη «λαϊκή εξουσία», εγκατέστησε τους δικούς της μηχανισμούς δημοσιονομικής λειτουργίας. Στις πιο πλούσιες περιο-

χές, στις γωνιές του θεσσαλικού κάμπου για παράδειγμα, λειτούργησε ένα υποτυπώδες σύστημα φορολογίας της παραγωγής με άξονα την «δεκατη». Φυσικά αυτό προϋπέθετε την ικανότητα του ΕΛΑΣ να προσφέρει ως αντάλλαγμα στους παραγωγούς προστασία από την – επίσης σε είδος – φορολογία των αρχών κατοχής και – προπαντός – από το σύστημα της υποχρεωτικής συγκέντρωσης του προϊόντος. Οι πολύ γνωστές «μάχες της σοδειάς» του 1943 και 1944 ήταν προσπάθειες πιστοποίησης της σχετικής πολεμικής δυνατότητας τους ΕΛΑΣ.

Αλλού πάλι, η προοπτική δημιουργίας κρατικής υψής μηχανισμών κατέληγε σε ανάλογα αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η παράλληλη λειτουργία δύο τελωνειακών φυλάκίων στην συνοριακή περιοχή της Κακαβιάς. Το πρώτο φυλάκιο, το «επίσημο», δέσποζε στον δρόμο που οδηγούσε στο αλβανικό έδαφος. Λίγα χιλιόμετρα πιο πάνω, στο Ορεινό, λειτουργούσε τελωνειακό φυλάκιο του ΕΑΜ του οποίου η οικονομική εμβέλεια δεν πρέπει να υπολείπεται κατά πολύ του ανταγωνιστικού του. Στις περιπτώσεις όμως αυτές βρισκόμαστε στις παρυφές της μετατροπής μιας «υπόγειας», ανατρεπτικής εξουσίας σε κρατική επίσημη και μόνο η τελική επικράτηση του ΕΑΜ χώριζε τις απόπειρες αυτές από την μετατροπή τους σε επίσημους κρατικούς θεσμούς.

Φυσικά, οι παραπάνω σχηματοποιήσεις εμπεριέχουν την ενοχλητική όσο και απαραίτητη αυθαιρεσία που επιστρατεύουμε κάθε φορά που βρισκόμαστε μπροστά στο δύσκολο καθήκον της λογικής επεξεργασίας και παρουσίασης σύνθετων καταστάσεων. Πρόκειται για ζητήματα που μόλις ανοίγουν, για έρευνες που έχουν πολύ δρόμο μπροστά τους. Οι εξελίξεις στα μεστά σε γεγονότα χρόνια της Κατοχής δεν είναι ποτέ γραμμικές, προβλέψιμες. Υποψιαζόμαστε ότι οικονομικοί ήταν κυρίως οι λόγοι που καθήλωσαν τον μόνιμο ΕΛΑΣ στα επίπεδα των 30-35.000 ενόπλων. Το χειμώνα του 1943 - 1944 πολλές μονάδες του χρειάστηκε ν' αυτοδιαλυθούν ή διατηρήθηκαν μόνο στα χαρτιά εξαιτίας επισιτιστικών αδιεξόδων. Υπάρχει λοιπόν το ζήτημα των ορίων των οικονομικών αυτών μηχανισμών της Αντίστασης, ορίων που φυσικά σχετίζονται και με την πολιτική προοπτική της.

III

Τρίτη Συνεδρία, απογευματινή (29.9.1994)

**Ο ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ
ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ (1941-1944)**

Πρόεδρος: Στ. Παπαγεωργίου, Πάντειο Παν/μιο

Εισηγητές: Η. Θερμός, Παν/μιο Μακεδονίας
Π. Παπαστράτης, Πάντειο Παν/μιο